Пархоменко В.А. **УДК 930.2.(477)«1919»**

МЕМУАРИСТИКА ПРО ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ДИРЕКТОРІЇ ТА АНТАНТИ (січень – березень 1919 р.)

Мемуарна література як історичне джерело особливої актуальності набуває при вивченні такого неоднозначного та суперечливого питання, як діяльність українських урядів, і зокрема Директорії у часи визвольних змагань 1917-1921 рр. Адже період Української революції, що охоплює 3 основних етапи: Центральну Раду, Гетьманат і Директорію – це в першу чергу боротьба людей з різним світоглядом, ідеологією, різними життєвими цінностями за політичну владу, за власне бачення майбутнього України. І тому, саме спогади основних учасників подій не менше за документальні джерела дають нам інформацію про плани того чи іншого політика, про ставлення до нього сучасників, і навіть про суб'єктивні причини успіху чи невдачі конкретної справи. Дослідження діяльності Директорії ще більш важливо в тому контексті, що до її складу входили політики, котрі представляли різні політичні програми, прагнули їх практичного впровадження будь-якою ціною. До того ж кожен з діячів цього періоду сам по собі був цікавою, одіозною особистістю, прагнучи показати саме свою роль в історії і відстояти її перед нащадками. С. Петлюра, В.Винниченко, М Порш, Є. Петрушевич, Є. Коновалець, І. Мазепа – всі вони так чи інакше у своїх спогадах прагнули довести вірність саме власної лінії, «перекладаючи» вину на своїх соратників – опонентів. Не менш цікавим є і висвітлення подій того часу у мемуарах та спогадах другорядних діячів: військових, іноземців, представників більшовицького та білого таборів, тощо, що намагаються дати зовнішню оцінку подіям та персонам, часто при цьому надаючи свої коментарі. Все це не може не викликати дослідницьку зацікавленість.

Для початку зазначимо, що час написання мемуарів, котрі охоплюють події визвольних змагань 1917-1921 рр. припадає на міжвоєнний період, що не лише розкидав авторів по світу, а й наклав відбиток на їх свідомість, а відповідно і на спогади. Саме новий період, коли більшість колишніх державних лідерів опинилися на узбіччі нової хвилі визвольної боротьби, спонукав їх до переосмислення подій, причин, що зумовили перемоги та поразки, і що головне – показати власну роль у тогочасній Україні, по можливості переклавши відповідальність за свої прорахунки на інших, як колишніх опонентів, так і соратників. Звичайно, тогочасні мемуари містять і точні історичні факти, як то тексти декларацій, документів, з якими доводилося працювати авторам, і це лише підкреслює їх значущість як історичного джерела.

Розглядаючи мемуарні твори, ми можемо умовно їх поділити на ряд груп. До першої належать спогади членів Директорії та їх найближчих соратників. Так, передусім варто вказати працю В. Винниченка «Відродження нації», що вийшла ще в 1920 р. – практично відразу по закінченні визвольних змагань. В ній автор не лише показує свою діяльність як глави Директорії, а й намагається висвітлити всі причини її

поразки: об'єктивні та суб'єктивні. Певною мірою близькою до поглядів В. Винниченка є праці його найближчих сподвижників, зокрема М. Шаповала та І. Мазепи. До цієї групи мемуарів ми можемо також віднести спогади інших міністрів Директорії, як то І. Фещенко-Чопівського, В. Леонтовича, К. Мацієвича. Спільною рисою для них є передусім засудження діяльності С. Петлюри, чий волюнтаризм та прагнення влади, на їх думку, став основною причиною краху такого політичного проекту, як Директорія, з фактичним перетворенням його на «отаманщину». Однак вони не є однорідними, адже кожен з політиків так чи інакше викладав власне бачення тих процесів, з якими особисто стикався.

Не менш цікавою є позиція викладена стосовно діяльності Директорії у працях її політичних опонентів, передусім колишніх перших осіб Гетьманату, зокрема П. Скоропадського, Д. Дорошенка та ін. Їх відношення до сили, котра зруйнувала Українську Державу вкрай негативне, і часто переобтяжене відкритою дезінформацією. Однак від цього значущість цих творів не зменшується. Більше того, часто саме в спогадах опонентів містяться згадки про ті події і їх наслідки, які члени Директорії та її прихильники прагнули-б замовчати чи трактувати з вигідної для себе, але не підтвердженої фактами позиції.

Окреме місце історія Директорії посідає і у мемуарах діячів ЗУНР, що так чи інакше контактували з політиками УНР. Їх спогади цікаві ще й тим, що будучи українцями і свідомими борцями за незалежність, їх світогляд та бачення майбутнього України докорінно відрізнялось від проектів східноукраїнських політиків, особливо стосовно майбутнього соціально-політичного ладу. Таке різноманіття думок лише підсилює наукову значущість мемуарів як історичного джерела та їх роль у формуванні об'єктивного уявлення про епоху та її діячів.

Метою даної публікації є висвітлення на підставі історико - мемуарної літератури взаємовідносин Директорії та Антанти у січні – березні 1919 року.

Питання міжнародного статусу Директорії та її відносин з іншими державами у мемуарній літературі висвітлюється досить поверхнево. Адже за короткий час існування Директорії (осінь 1918 – осінь 1919 рр.) міжнародна ситуація у Східній Європі була настільки заплутаною і несприятливою для Української держави, що часто навіть спроби вирішення того чи іншого зовнішньополітичного завдання наштовхувалися на значні перепони. Та й самі мемуаристи найчастіше не мали прямого відношення до дипломатичної роботи, будучи або військовими, або політиками. Однак і в них ми знаходимо досить цікаві відомості, що дозволяють зробити більш комплексний та об'єктивний аналіз історії УНР часів Директорії.

Варто зазначити, що як такої комплексної та цілеспрямованої зовнішньої політики за Директорії не велося. Міністерство закордонних справ фактично не функціонувало, закордонні місії Директорія відправляла сама, при чому не з дипломатів, а з вірних людей [1,с.405]. Ситуація погіршилась після відставки В. Винниченка, коли вся зовнішня політика фактично зосередилась в руках С. Петлюри, який став самостійно відправляти делегації. Він же надавав їм, окрім офіційних інструкцій Директорії свої особисті [2]. Не дивно, що з такою організацією УНР могла лише реагувати на зовнішні виклики, до того ж безсистемно та без достатнього досвіду дипломатичної роботи.

Для початку потрібно визначити ту ситуацію, що склалась навколо України в період приходу Директорії до влади у грудні 1918 р. Завершення Першої світової війни і поразка країн Центрального блоку сприяла швидкому піднесенню міжнародного значення країн Антанти, що прагнули якнайшвидше отримати переваги від перемоги. Звідси їх значна активність у тих регіонах, котрі становили інтерес для дипломатії Британії та Франції. Більше того, більшовицька революція в Росії з усіма пов'язаними з цим аспектами: «експортом революції до Європи» і що найголовніше – націоналізацією іноземної власності на території колишньої Російської імперії змушували країни-переможниці після завершення війни в Європі приділити першочергову увагу саме Росії. Борг Росії державам Антанти становив 10 мілліардів золотих руб. Україна, що знаходилась у важливому стратегічному положенні, та на якій було розташовано значну кількість підприємств західноєвропейських власників, не могла лишитися поза увагою Антанти.

Потенційна небезпека змусила Париж та Лондон прийняти превентивні заходи щодо стабілізації політичної ситуації на території колишньої Російської імперії. Україна опинилася у зоні французької «відповідальності». Ще у вересні 1918 р. прем'єр – міністр Франції Ж. Клемансо затвердив план встановлення військового контролю за чорноморськими портами. 24 листопада перші антантівські десанти висадилися у Севастополі, в середині грудня почалася висадка 15-тисячного десанту в Одесі. Війська Директорії 18 грудня залишивши місто утворили Південний фронт, щоб «стежити» за збройними силами Антанти. У своїх спогадах товариш міністра закордонних справ УНР А. Марголін передав настрій тих днів: усі погляди були зосереджені на Одесі, очікували появи там із-за моря нових «варягів» [3, с.371]. Крім французів було також десантовано дві грецькі дивізії. Як згадував сучасник тих подій Я. Кефелі, це викликало хвилю піднесення серед грецького населення Одеси, адже їх співвітчизники прибули на допомогу єдиновірній Росії [4, с.366]. 25 січня 1919 року франко-грецькі війська зайняли Миколаїв, 29-го Херсон.

Проте упевненість у неминучості відродження Російської імперії виявилася на Заході надто сильною. Лідери Британії та Франції свої відносини з Директорією намагались узгоджувати з позицією вождів Білого руху, що не могло не позначитися негативно на майбутні україно – французькі переговори.

Другою силою, що в цей час претендувала на Україну, була радянська Росія, лідери якої не могли допустити втрати українських земель, тим більше що популярність більшовиків та їх ідеології серед українського населення, передусім у великих містах та на сході була досить значною. Тож відразу з послабленням німецької окупації на Україні, і відповідно послабленням гетьманського режиму, більшовики активізували свої дії по поширенню радянської влади, використовуючи для цього всі можливі засоби.

Саме в таких несприятливих зовнішньополітичних умовах і змушена була починати свою діяльність Директорія. Необхідність маневрувати між різними зовнішніми силами, часто змушувала Директорію приймати не виважені та непослідовні рішення. Ще з самого початку повстання, оголосивши Гетьмана своїм ворогом та підбуривши проти нього більшість українського суспільства, Директорія розв'язала руки своїм опонентам –більшовикам [5,с.189-191]. Саме вони, використавши слушний момент привернули на свій бік не лише пролетаріат у містах, а й частину селянства і навіть ряд повстанських отаманів, зокрема М. Григор'єва, Н. Махна та ін. Одночасно в Україну вступили більшовицькі дивізії, сформовані у «нейтральній зоні» протягом літа-осені 1918 р. І якщо діяльність селянських повстанських загонів розглядалася як внутрішньополітична справа, то наступ 1-ї та 2-ї Українських повстанських дивізій викликало дипломатичну полеміку Києва з Радою Народних Комісарів.

Точне відтворення обміну дипломатичними нотами нам надає у своїх мемуарах В. Винниченко. Більше того, він додає свої коментарі та пояснення, що значною мірою збільшують інформативність його мемуарів як історичного джерела. Зокрема, він вказує, що починаючи з 31 грудня 1918 р. між Урядом Директорії та Радою Народних комісарів відбувався обмін дипломатичними нотами з приводу дій радянської армії на території України [5,с.213-218]. Комісар закордонних справ Чичерін відкидав звинувачення української сторони, наголошуючи, що на Україні немає радянської регулярної армії, а війну проти Директорії веде Український Радянський уряд і повстанці. Чичерін також називає причину цієї війни, відкрито звинувачуючи українську владу у репресіях проти трудящих на Харківщині. Останнє спеціально виділяється В. Винниченком, адже воно негативно зображує діяльність отамана П. Болбочана, засуджуваного автором і в інших уривках мемуарів. Ще одним аргументом, який наводить Чичерін у своїх звинуваченнях дій Директорії, це її переговори з Антантою про надання допомоги у боротьбі з більшовиками, тобто проти руху трудящих мас, які прагнуть встановити в Україні справжню народну владу [3,с.208].

Відповідь на закиди Чичеріна намагається дати сам В. Винниченко, посилаючись на власні ж записи того часу. Цим він підкреслює, що Директорія до 30 січня переговорів з Антантою не вела. Підставою ж до слів радянського комісара він називає таємну телеграму Болбочана французькому командуванню в Одесі, санкцій на яку йому Директорія не надавала[5, с.210].

Однак свідчення В.Винниченка спростовує у своїх спогадах генерал О.Греков. Він, зокрема, вказує, що 9 січня В. Винниченко особисто викликав його, і повідомив що генерал має їхати до Одеси для переговорів з французьким консулом Емілем Енно . Більше того, О. Греков вказує, що Директорія не була схильна до його кандидатури, однак на прохання французів має їхати саме він [2]. І хоча переговорів з Емілем Енно та генералом д'Ансельмом провести не вдалося, сам факт контактів з французькою владою 11-12 січня, на нашу думку, є беззаперечним. Тож і спроби В. Винниченка перекласти всю вину за конфлікт з Радянською Росією на П. Болбочана є непереконливими.

Мемуари дають нам також певний матеріал і про саму війну Директорії з радянськими військами, яка складалася для українців вкрай невдало. Більшовицька армія особливого опору не відчувала, і вже 6 лютого 1919 р. зайняла Київ. Свідок тих подій у спогадах відзначив, що після здобуття Києва більшовиками натовп на Софійському майдані зруйнував дерев'яну «колону» встановлену за Директорії, як символ самостійної України [6, с.240] Ще раніше 2 лютого, відразу після завершення роботи Трудового Конгресу, уряд УНР змушений був переїхати до Вінниці.

Досить детально ці події описує у спогадах і О. Греков. Так, він вказує на низьку боєздатність українських військ, і наголошує на відсутності досвідчених офіцерів, які могли здійснювати повноцінне керівництво бойовими арміями [2].

Значно менш інформативними в цьому плані є спогади безпосередніх учасників війни, окрім опису боїв і мужності власних солдатів, вони практично нічого нового нам не дають. Так, представник Січових стрільців Є. Коновалець вихваляє мужність та героїзм січовиків, вказуючи серед причин перемог радянської армії – надмірну перевагу у чисельності та активну пропагандистську роботу [7,с.310-311]. Однак і в його спогадах не відчувається вже того пафосу, з яким було описано наступ на Київ в листопаді – грудні 1918 р., що свідчить про безнадійність становища вірних Директорії військ.

Наступ більшовиків, і переїзд Директорії до Вінниці змусив уряд УНР ще більше зосередитися на зовнішньополітичній діяльності, шукаючи при цьому реального союзника. З двох можливостей – Антанти та Добровольчої армії більшість схилялася саме на бік Франції, адже Антанта на відміну від денікінців, принаймні публічно, не заперечувала факт незалежної України, і була схильна до переговорів. Як вказує у своїх спогадах А. Денікін, чим більше на Україну вдиралися більшовики, тим більшою ставала орієнтація УНР на Антанту [8, с.498]. Мемуари Є. Коновальця свідчать, що на той момент Винниченко був захоплений технічною перевагою Антанти і вірив, що таємна зброя французів - містичне «фіолетове проміння» й танки, на придбання яких було виділено 15 млн. карбованців, швидко знищать більшовиків [7, с.312].

Про проведення переговорів з французьким командуванням, що очолювало окупаційні сили Антанти на півдні України згадує О. Греков. Так, він вказує, що головним завданням цих переговорів для УНР стає заручення допомогою союзників для відновлення своєї влади над усією Україною. Перший етап переговорів відбувся на станції Бірзула, куди прибув французький полковник Фрейденберг та українська делегація у складі С. Остапенка, І. Мазепи та С.Бачинського [2]. Про перебіг і результати цих переговорів згадує у мемуарах їх учасник І. Мазепа. Зокрема він відзначає ту зневагу, з якою ставився до української делегації антантівський полковник, змушуючи її йти на різні поступки. Фактично це були не переговори, а ультимативні вимоги однієї сторони, тоді коли друга хоч якось намагалася зберегти своє обличчя. Головні умови французької сторони – відставка В. Винниченка, В. Чеховського та С. Петлюри як преамбула

майбутніх рішень, була поза компетентністю делегації, і небажання французької сторони відкласти це питання на майбутнє фактично призвело до припинення переговорів [9,с.215]. Самі ж умови майбутнього договору (7 пунктів) наведені у спогадах І. Мазепи, В. Винниченка, А. Денікіна, були настільки неприйнятними для УНР, що лише надзвичайна ситуація змушувала український уряд їх розглядати.

В. Винниченко приділив у своїх мемуарах досить значне місце опису цієї ситуації, показуючи всіх її учасників у найгіршому вигляді. Не забувши згадати своїх давніх «опонентів» С. Петлюру та отаманів, він також розкритикував дії і позицію всієї делегації, українських політиків, котрі згодні були йти на такі неприпустимі поступки, і головне – французьких військових та політиків, які відкрито знущалися з Директорії. Він наголошує, що французи поводили себе гірше, аніж німецькі генерали, вимагали всього, натомість не давали ніяких обіцянок чи гарантій щодо захисту УНР, чи навіть визнання її суверенітету. Було очевидно, що Україна розглядалась ними суто як частина Російської імперії, а всі їх уподобання зосереджені на Добровольчій армії[5, с.256-260]. Це підтверджує у спогадах генерал Греков – під час приватної розмови полковник Фрейденберг заявив йому, що Франція не схильна мати якісь справи з Директорією [2].

Подальші дії української влади були передбачуваними. Не маючи можливості зупинити наступ більшовиків, вони були згодні на будь-які умови. Відставка В. Чеховського та В.Винниченка стала реальністю, причому кожен з них віднісся до неї по-різному. Якщо Чеховський заявив про свою відставку ще у Києві, то В. Винниченко відчував себе ображеним, хоч і намагається у «Відродженні нації» це приховати за заявами на кшталт «я гордий з того, що Капітал зробив мені честь, примисливши мене до тих, з якими він не може вжитись» [5. с.265].

Інакше описує ці події О. Греков. Він вказує, що головні свої сподівання Винниченко і Чеховський покладали в цей час не на Антанту, а на переговори з більшовиками, куди була відправлена делегація на чолі з О. Мазуренком. Однак переговори з Москвою виявилися безуспішними, і наступ більшовицьких військ не припинявся.. Саме ця невдача і підштовхнула Чеховського до відставки, а Винниченко, як розумна людина сам був не проти в такий непевний час опинитися за кордоном [2]. С. Петлюра, в свою чергу, не зрікся влади, а відмовився від членства в УСДРП, і зберіг за собою місце в складі Директорії.

11 лютого 1919 р. після відставки кабінету Чеховського сформовано новий уряд УНР, який очолив С. Остапенко, і з якого виведено було всіх соціалістів. Головним завданням цього уряду було проголошено налагодження відносин з Антантою, і саме в цьому напрямку зосереджувались усі зусилля. Внутрішня ж робота залишилась практично без уваги. Як зазначає у спогадах І. Мазепа, саме в період дій кабінету С. Остапенка в тилу та на фронті анархія і хаос досягли найвищого щабля. Не було навіть спроби розв'язати нагальні внутрішні питання, що підштовхувало населення в бік більшовиків [9, с.221]. Ще більш радикально критикує цей кабінет генерал О. Греков, вказуючи, що величезні кошти виділялися багаточисельним делегаціям, які за кордоном мали піднімати престиж України [2]. Це було ще одне «нове» слово у зовнішній політиці Директорії того часу.

Головне ж своє завдання – переговори з Антантою С. Остапенко доручив міністру закордонних справ К. Мацієвичу. Як зазначає учасник цих переговорів О. Греков, особливих перспектив у делегації УНР не було. Українська сторона не до кінця виконала всі попередні умови, зокрема не відбулася відставка С.Петлюри, а від французької в світлі останніх подій вимагалося тепер значно більше. Адже допомога проти більшовиків на той час становила не лише поставку озброєння , а й фактичному звільненні всієї території від радянських військ. Переговори затягнулися, причому не на користь України. Остання спроба досягнути компромісу і змусити С. Петлюру піти у відставку була відкинута на засіданні Директорії 5 березня 1919 р. Це рішення лише дозволило французам затягувати переговори, перетворивши їх в безперспективні [2]. Про безрезультатність переговорів свідчив той факт, що в ці дні розпочався широкомасштабний наступ більшовиків на півдні. Французи відводили свої війська до Одеси, плануючи їх евакуацію. В березні більшовицькі війська отамана М. Григор'єва зайняли Миколаїв та Херсон. На одеському напрямку у станції Березівка французи залишили червоним артилерію та 5 танків [8, с.513]. На початку квітня почалась евакуація військ союзників із Одеси, більша частина з яких вже була розкладена більшовицькою пропагандою.

Керівник Війська Донського отаман П.Краснов у своїх спогадах вказує дві причини пасивності військ Антанти: по-перше, на Заході були зацікавленні у послабленні Росії, адже пам'ятали про її загрозу британським інтересам у Персії та Близькому Сході; по-друге, через втому світовою війною солдати Антанти не виказували ніякого бажання воювати [10, с.125-126].

Тим часом, під тиском радянських військ залишки Директорії змушені були залишити Вінницю і переїхати до Рівного та Станіслава. У Рівному, під захистом Волинського корпусу отамана В.Оскілка, 9 квітня С. Петлюрою та А. Макаренком було санкціоновано створення нового кабінету міністрів. Орієнтацію на Антанту було визнано помилковою, і хоча офіційно відносини не було розірвано, переговори припинилися самі собою. Пошуки союзників фактично були припинені, і Директорія тимчасово зосередилася на своїх внутрішніх проблемах.

Таким чином, проаналізувавши мемуарну літературу ми бачимо, що у спогадах всі автори відзначили скрутне становище у якому опинилася Директорія вже у січні 1919 року. Переговори з Антантою, на думку мемуаристів, стали тими заходами, якими УНР сподівалася переломити хід подій та перехопити стратегічну ініціативу у більшовиків. Проте переговори відразу виявили нерівноправність сторін, реальних дивідендів Директорія так і не отримала, а у квітні під тиском радянських військ Антанта змушена була евакуювати експедиційні сили з чорноморських портів.

Джерела та література:

1. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920-ті рр.) / М. Галаган. – К. : Темпора, 2005. – 656 с.
2. Греков А. П. Переговоры украинской директории с французским командованием в Одессе в 1919 году (1918-1919 гг. на Украине) : [Электронный ресурс] / А. П. Греков. – Режим доступа : http://vijsko.milua.org/Grekiv.htm
3. Марголин А. Украина и политика Антанты / А. Марголин // Революция на Украине по мемуарам белых. – М., Л. : Госиздат, 1930. – С. 359-392.
4. Кефели Я. С генералом А. В. Шварцем в Одессе (осень 1918 - весна 1919 года) / Я. Кефели // Белое движение в России. – М. : Центрполиграф, 2001. – Т. 5 : 1918 год на Украине. – С. 348-367.
5. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Репринт. відтворення вид. 1920 р. – К. : Вид-во політичної літератури, 1990. – Ч. 3. – 542 с.
6. Плешко Н. Из прошлого провинциального интеллигента / Н. Плешко // Архив русской революции : т. 9. – М. : Политиздат-Терра, 1992. – С. 195-240.
7. Коновалець Є. Причинки до історії української революції / Є. Коновалець // Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. – К. : Україна, 1992. – С. 287-346.
8. Деникин А. Очерки русской смуты / А. Деникин. – Минск : Харвест, 2002. – Т. 4 : Вооруженные силы юга России. Октябрь 1918 - январь 1919. – 560 с.
9. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917-1921 рр. / І. Мазепа. – Прага : Український Соціологічний Інститут, 1942. – Ч. 2. – 232 с.
10. Краснов П. Всевеликое войско Донское / П. Краснов // Белое дело. – М. : Голос, 1992. – Т. 3 : Дон и Добровольческая армия. – С. 5-209.